

Ob obletnici formiranja in delovanja Prekmurske brigade leta 1945

DR. ALOJZ ŠTEINER

Pomurska akademsko znanstvena unija, Lendavska ulica 15a, 9000 Murska Sobota
Elektronska pošta: steinera@hotmail.com.

Sprejeto

15. 12. 2024

Izdano

15. 9. 2025

DOPISNI AVTOR

E-pošta: steinera@hotmail.com

Ključne besede:

Prekmurska brigada,
struktura brigade,
vojaška pot brigade,
predhodni dogodki pred
formiranjem.

Povzetek V letu 2025 bomo obeleževali 80- obletnico konca 2. svetovne vojne in s tem tudi dokončne osvoboditve slovenskih pokrajin izpod okupatorskih oblasti. Vojaško-zgodovinski viri partizanstvo v Prekmurju prikazujejo kot posebno. Razlogov je več, od geografskih in topografskih, do političnih, ker je bilo Prekmurje od decembra 1941 priključeno Kraljevini Madžarski in tako v posebnem okupacijskem režimu in razmerah. To pa velja tudi za zaključek vojne, saj je bilo Prekmurje prva osvobojena slovenska pokrajina. Na podlagi proučitve dostopnih virov predstavljam oblikovanje in delovanje edine večje prekmurske partizanske enote - Prekmurske brigade. Ta je bila ustanovljena na dan (prvega) podpisa kapitulacije Nacistične Nemčije - 7. 5. 1945 in delovala v Sloveniji do 30. 5., zatem pa bila še deset dni razporejena v Ivniku (Eibiswaldu) v Avstriji, nakar so jo demobilizirali, del kadra pa razporedili v preostale enote 14. divizije Jugoslovanske armade. Raziskovanje bazira na praktično edinem uradnem vojaško-zgodovinskem dokumentu o 1. slovenski prekmurski brigadi in domačem zborniku o Prekmurski brigadi. K temu so dodani dogodki, ki so predhodili oblikovanju brigade in kažejo na posebnosti narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju. Tega in nekaterih ugotovitev iz analize dostopnih virov in dokumentov, ki do sedaj niso bili toliko izpostavljeni, se lotevam v razpravi.

1 Uvod

Spoznavanje in raziskovanje zgodovine slovenskega vojaštva v Prekmurju, kjer sem služboval šestino svoje vojaške kariere, je bil pomemben del mojega poklicnega pa tudi siceršnjega zanimanja. Za ta prispevek je prvi del raziskovanja opravljen že v letu 2014 in 2015 za zbornik Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja, osrednji del pa leta 2024 neposredno za potrebe pisanja o oblikovanju in delovanju Prekmurske brigade. uradno imenovane. Raziskovanje bazira na edinem uradnem vojaško-zgodovinskem dokumentu o 1. slovenski prek(o)murski brigadi¹ (v nadaljevanju Poročilo 1. S.P.B.) in leta 1975 izdanem domačem zborniku - Prekmurska brigada (Hribovšek, 1975) ter primerjavi s povezanimi prispevki in dokumenti iz arhiva Vojaško zgodovinskega instituta².

Raziskovalna vprašanja so bila, kako je prišlo do ustanovitve in kakšna je bila sestava Prekmurske brigade. Naslednje raziskovalno vprašanje je bilo povezano z vojno in vojaško potjo te največje vojaške enote v Prekmurju. Zanimalo pa me je tudi, katere so bile posebnosti pri tem. Za bolj celovito razumevanje okoliščin nastanka in oblikovanja ter delovanja Prekmurske brigade, je bilo treba najprej prikazati dogodke za aktiviranje partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945, ob tem pa tudi posebnost njenega osvobajanja in vzpostavljanja nove oblasti. Temeljna metoda je bila analiza pisnih virov in deskriptivna metoda, poleg tega pa še nestandardizirani intervjuji in preverjanja v virih zapisanih trditev pri poznavalcih tematike.

Prispevek je razdeljen v tri vsebinske dele: (1) opis poizkusov aktiviranja partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945, (2) Prekmurska brigada in njeno oblikovanje, struktura, vojna in vojaška pot ter njen zaključek, (3) razprava o ugotovitvah iz raziskovanja. Ta se v 14 točkah nanaša na celoten obseg raziskovanja.

2 Poizkusi aktiviranja partizanstva v Prekmurju leta 1944 in 1945

Poizkusov za ponovno aktiviranje odporništv v Prekmurju po letu 1941, ko so ga Madžari dokaj uspešno onemogočili, je bilo zlasti v letu 1944 več. Napori so potekali v smeri pošiljanja političnega kadra in aktivistov, ki bi pospešili aktiviranje odporniškega gibanja in organov Osvobodilne fronte (OF), vojaških obveščevalcev in nenazadnje partizanskih enot. Leta 1944 so k temu pomembno prispevale okoliščine na Madžarskem, med njimi tudi njeno mednarodno zaprosilo za mir, vojna in politična dogajanja vključno z zamenjavo vlade 18. 3. in nemško okupacijo 19. 3., pa tudi dogajanja 15.10., ko Horthy naznani odhod Madžarske iz vojne in 16. 10. nemške čete zasedejo budimski grad, Horthy abdicira in oblast prevzame Szálasi. Ta napove nadaljevanje vojne v pogojih, ko na madžarskem ozemlju intenzivno napredujejo formacije Rdeče armade (RA) in pridruženih vojska (romunske in bolgarske).

1 V uradnem dokumentu se namesto izraza prekmurska uporabljen izraz prekomurska (skrajšano 1. S.P.B.) (glej dokument 153: VIZ, 1975, VI/19, str. 792–797; *Izveštaj Štaba 1. slovenačke prekomurske brigade od 27. maja 1945 štabu 14. udarne divizije J.A o formiranju brigade i aktivnosti njenih jedinica do kraja rata*).

2 Zborniki dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, VIZ, 1969, VI/16; VIZ, 1975, VI/19 in VIZ, 1982, II/15.

2.1 Džemsova četa v Prekmurju

Po odločitvi 4. operativne cone so na Kozjaku obveščevalnemu oficirju, kapetanu Ivan Majnik-Džemu naročili, da iz prostovoljcev Lackovega odreda na Kozjaku oblikuje enoto prostovoljcev, ki je 22. 9. 1944 krenila proti Prekmurju. Tam naj bi vzpostavili stike s terenskimi političnimi aktivisti, ljudem v Prekmurju pokazali navzočnost organizirane oborožene partizanske čete, pridobili zaupanje ljudi in jih privabili k sodelovanju. Četa naj bi dosegla Goričko in s pomočjo domačinov, ustvarila in organizirala partizansko enoto. Cilj in namen pohoda v Prekmurje naj bi bil tudi ugotavljanje razpoloženja prebivalstva, naklonjenost do osvobodilnega boja in pripravljenost za sodelovanje, predvsem pa preizkusiti oboroženo moč sovražnika, njegovo bojno taktiko in namere (Hribovšek, 1975, str. 30–32). Četa je poleg Džemsa ob odhodu štela 22 borcev. Pot jo je vodila iz taborišča pod Sv. Duhom na Kozjaku proti Kungoti, kjer je prečkala cesto Maribor - Šentilj, nadaljevala proti Pesnici in prek Jareninskega dola do Sv. Jurija (Vidma), kjer so pustili dva borca. Od tam pa na sever proti Lutvercem pri Radgoni z namenom, da prečkajo Muro in preko Dedoncev v Avstriji vstopijo v Prekmurje. Vendar ta poskus prečkanja Mure ni uspel in iz čete sta pobegnili še dva borca. Zatem so bili tri dni na Goričkem vrhu pri Radgoni, 30. 9. pa so krenili proti Cvenu, kjer so izgubili še dva borca in prečkali madžarsko mejo, zatem pa pri Gibini še Muro. Pridružilo se jim je še pet novincev prostovoljcev in četa je 1. 10. 1944, ko je stopila na prekmurska tla, štela 21 borcev (prav tam, str. 33–37).

V Prekmurju je bila četa devet dni, do 9. 10. 1944. Njena pot pa je potekala skozi Dolnjo Bistrico in gozd Orlovšček proti Veliki Polani, Črnem lesu v Mali Polani, kjer je prišlo do prvega streljanja z madžarskimi orožniki pri mostu čez Ledavo. Pot so nadaljevali proti Turnišču in Bogojini, zatem manevrirali proti Vučji Gomili, Črenšovcem in Dobrovniku, od tam pa proti Fokovcem. 4. in 5. 10. so izvedli politična zborovanja v Turnišču in Bogojini, pa tudi v Vučji Gomili, Črenšovcih in Dobrovniku. V Fokovcih so nameravali oblikovati četni tabor, vendar so jih 6. 10. obkolili Madžari in vnelo se je triurno obstreljevanje, nakar se je četa umaknila proti Bistrici in prebila do Mure. To so, po treh dneh prečkali, s splavom in nadaljevali do Gibine, kamor so prišli 9. 10. Džems je odšel poročat v štab 4. operativne cone, četa pa se je vrnila na Kozjak (prav tam, str. 38–42). Ta izrazito izvidniška enota, je tako v Prekmurju vzdržala teden dni (od 1. do 6. 10. 1944). Majcen (1994, str. 42) to imenuje bliskovit sprehod. Ni pa v celoti pojasnjeno, ali je prišlo do kontakta s terenskimi delavci v Prekmurju.

2.2 Pošiljanje aktivistov in obveščevalcev v Prekmurje

V začetku leta 1944 je iz Prlekije v Prekmurje prišla skupina aktivistov, ki jo je vodil Stane Červič-Bojan in zlasti v ravninskih predelih širil mrežo OF (Červič, 2009, str. 17–21). Od 80 v odbore OF povezanih aktivistov, so jih madžarske oblasti v majskih akcijah aretirale in zaprle blizu 30 ter nato obsodili na procesih v Čakovcu in drugod. To je bil ponoven udarec narodnoosvobodilnemu gibanju.

Prekmursko zgodovinopisje, bolj kot Červičev prihod, opisuje tudi prihod Jože Kramar-Juša

kot izkušenega partijskega organizatorja proti koncu julija 1944. S Kramarjem pa je prišel še aktivist Franc Kosi (Emri v Gašpar, 2020, Hribovšek, 1975, str. 26 in Červič 2009, str. 37–42). Tako se je poleti 1944, kljub aretacijam v maju, nadaljevalo razgibano in politično organizirano delovanje v Prekmurju, vključno s pripravljanjem in ustanavljanjem odborov OF.

Slobodan Šumenjak-Miran je kot vodja posebne (obveščevalne) linije za Prekmurje in Madžarsko v takratnih slovenskih strukturah VOS–OZNA prišel 4. 7. 1944 čez Kozjansko v Prekmurje s spremljevalcema Ivan Orel-Rastkom in Jernej Osolin-Dragom (Hribovšek, 1975, str. 26 in Godina, 1980, str. 118). Imel je nalogo, da odpotuje v Budimpešto, ki se ji je približevala Rdeča armada, kjer bi zbiral obveščevalne podatke. Prvo pismo iz Budimpešte je Šumenjak poslal 13. 8., njegovo drugo poročilo iz Madžarske pa je I. odsek Ozne za Slovenijo posredoval I. odseku Ozne za Jugoslavijo, saj ga je napisal in odposlal 26. 9. (Štubelj, 1995, str. 113–114).

Čeprav je Šumenjak bil zadolžen za delo po obveščevalni liniji, ga je razvoj dogodkov poleti 1944 v Prekmurju potegnil tudi v organizirano delovanje odpora. Lotili so se zbiranja orožja, sanitetnega materiala, načrtovali so ustanovitev odbora OF v Murski Soboti in Lendavi, začeli so organizirati manjše partizanske akcije ter izboljšali povezave in zveze. Ko pa je 15. 10. v Prekmurje prišla vest o kapitulaciji Hortyjevega madžarskega režima, so v soboško vojašnico poslali pismo, v katerem so predlagali madžarski vojski, da bi skupaj nastopili proti Nemcem, s čimer bi se vojaki v vojašnici praktično predali oziroma prestopili na slovensko stran. Dne 16. 10. zjutraj so madžarska vojska, policija in žandarmerija prevzele energične ukrepe. Močno so zastražili Mursko Soboto in na podlagi ovadb drugi dan, 17. 10. obkolile Brumnovo hišo, kjer so pripadniki narodno-osvobodilnega gibanja čakali na odgovor. Madžari so zajeli Brumnovo družino in pet aktivistov, v spopadu ranjeni Kramar pa se je ustrelil. Šumenjak, Kosi in Černjavič so se uspeli umakniti proti Puconcem in Vaneči (Hribovšek, 1975, str. 46–48). Tam je, po izdaji domačina, prišlo 20. 10. do spopada z madžarskimi orožniki, kjer je bil smrtno zadet Kosi, hudo ranjen pa Šumenjak, ranjen pa je bil tudi Červič.

Tako poskus prevzema oblasti v Prekmurju ob pričakovani kapitulaciji Madžarske skupini Šumenjaka in Kramarja ni uspel. Emri (v Gašpar, 2020) navaja, da nobena od obeh skupin svojih ciljev ni uresničila. Poleg tega pa je dogajanjem v Murski Soboti, Puconcih in na Vaneči, sledil nov val aretacij preko 80 z aktivisti povezanih ljudi (Godina, 1900, str. 147–150). Dubaja (2024, str. 499) navaja poročilo Okrožnega odbora, da je bilo v oktobrskih dneh interniranih celo okrog 140 oseb, v novembru pa zaprtih še okoli 20 oseb. Poleg tega pa je do konca leta okupator ustrelil več kot 35 Prekmurcev, ki so dezertirali iz madžarske vojske. Tako je po oktobrskih dogodkih, ko so Madžari uspeli likvidirati aktivistično jedro (Majcen, 1994, str. 45) v Prekmurju ponovno nastala vrzel, ki jo je bilo treba zapolniti z novimi aktivisti.

Konec oktobra 1944 je, na zahtevo Centralnega komiteja KPS in Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, v Prekmurje prispela skupina aktivistov z oddajno radijsko postajo, katero je vodil Ferdo Godina-Marko. Imela je nalogo vzpostaviti temelje organizacije OF,

organizirati manjše borbene oborožene skupine, vršiti partizanske akcije, vzdrževati tesne zveze s CK KPS in Oblastnim komitejem KPS za Štajersko ter pošiljati redna politična in vojaška poročila. Skupino, v kateri so bili še Ivan Žunič-Radovan, Franček Mirtič, telegrafist Anton Krafogel-Boro ter obveščevalni oficir Ludvik Kreč-Roman, je zaradi varnostnih ukrepov spremljalo devet partizanov (Hribovšek, 1975, str. 49).

Proti koncu novembra 1944 se je tudi Okrožni odbor OF Ljutomer odločil poslati na politično delo v Prekmurje Ela Letonja-Ateno in Slavo Mihelič v spremstvu Milan Samec-Črta. V istem času je Oblastni komite KPS za Štajersko poslal v Prekmurje Frančka Majcena, člana Pokrajinskega odbora OF in Cvetka Praprotnik-Štefko, članico oblastnega komiteja, z nalogo, da vzpostavi organizacijo OF in takoj po osvoboditvi organizirata ljudsko oblast. Za njima so poslali še člane Območnega komiteja KPS za Štajersko Jakob Molek-Mohorja z dvema spremljevalcema in Filip Korošec-Bora. V Prekmurje so poslali tudi članico Okrožnega odbora Ljutomer, Rozika Zavrč-Bredo in aktivista Jože Talanyi-Janeza ter kurirja Rajner Elimir-Vincija, tu pa so se pojavili tudi drugi pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja, ki so se po oktobrskih dogodkih v Murski Soboti umaknili v ilegalo (Majcen, 1994, str. 39–41).

2.3 Prekmurska četa

Prekmurska četa, je bila ustanovljena januarja 1945 na podlagi posebne brzoglavke Kidriča in Kvedra, ki sta jo preko radijske postaje 13. 1. 1945 poslala prekmurским aktivistom. V njej so bile navedene usmeritve za ustanavljanje vojaških enot (med 5 in 15 borci), ki se bodo izogibale večjim spopadom in posvetile diverzantskim akcijam ter napadale manjše sovražnikove enote, pridobivale orožje, uničevale vlake in avtomobile, pa tudi preganjale in odstranjevale kvizlinge in izdajalce ter posebno pozornost namenile političnemu delovanju na terenu. Posebej je bilo izpostavljeno zbiranje in pošiljanje novincev za vojsko preko kanalov na Hrvaško in na Pohorje. Majcen (1994, str. 63–65 in 76) opozarja, na priprave, ki so pred hodile oblikovanju čete od decembra 1944 naprej.

Četo so sestavljali v Prekmurje poslani aktivisti in domačini. Komandir čete je bil Filip Korošec-Bor, politični komisar pa Franček Mirtič. Četa je bila zelo pomanjkljivo oborožena in oskrbljena s strelivom (Majcen, 1994, str. 76–77).

Četa je delovala tako, da so iz Voglarjeve koče v Motvarjevskem gozdu pošiljali po tri do pet ljudi, ki so razen oboroženih akcij, izvajali tudi politično propagandne aktivnosti na območju Strehovskih gor, Bogojine, Dobrovnika, Motvarjevcev, Bukovnice, Polane in Turnišča. Prvo vojaško akcijo so izvedli 27. 1. 1945 na območju Gančanov. Hkrati s partizanskimi akcijami se je pojavil plaz madžarskih protiukrepov, ko so ti vse pogostejše začeli postavljati zasede četi, zasliševali ljudi in izvajali aretacije. Izstopajoče vojaške preizkušnja čete so bile 22. 2. v Brezovici, 28. 2. v Bukovnici, 29. 2. pri Nedelici in 3. 3. v Strehovskih Goricah, ko sta bila ubita dva borca, še eden je utonil v Ledavi, trije pa so bili ranjeni. Do obsežnega napada na četo v Voglerjevi koči je prišlo 4. 3., ko jo je približno 2000 madžarskih vojakov in žandarjev poskušalo obkoluti in uničiti. En del čete se je umaknil na sever na območje

Goriškega, drugi pa na jug v ravninske predele. Iz južne skupino, ki se je poskušala neuspešno prebiti preko Mure, so Madžari 7. 3. enega borca ubili in dva zajeli. Južna skupina je na območju Dolinskega in Ravenskega nadaljevala zlasti s političnim delom in pripravami za prihod rdečearmejcev in prevzem oblasti. Del čete, ki se je premaknil na Goričko, je 16. 3. v Bodoncih v gostilni Maršik izgubil svojega komandirja (Filip Korošec-Bora), ki je bil hudo ranjen, 17. 3. pa je bil hudo ranjen tudi komisar čete (Franček Mirtič). Enota se je razdvojila, en del je nadaljeval pot v Porabje pod vodstvom Mirka Škrjanca, kjer je ta 21. 3. padel. Enota je bila v Porabju od 19. do 23. 3. in kot najsevernejši kraj dosegla Sakalovce. Četa se je vrnila v Prekmurje v gozdove med Bogojino in Filovci, zatem pa je 9 borcev čete šlo Sovjetom nasproti in so se 1. 4. med Šalovci in Hodošem srečali z Rdečo armado. Večina borcev Prekmurske čete se je v dneh med 3. in 5. 4. zbrala v Murski Soboti in se takoj lotila nalog (Žnidarič, 2005, str. 340–341 in Godina, 1980, str. 207–208) v vojaški komandi in novih prekmurskih oblastnih strukturah.

Prekmurska četa je v dveh mesecih delovanja v Prekmurju imela 6 mrtvih borcev, 6 pa jih je bilo tudi ranjenih. Godina (1980, str. 174–175) in Majcen, (1995, str. 73–74) dodajata, da so januarja 1945 Madžari začeli tudi z aretacijami znanih naprednih ljudi in tistih, ki so pomagali partizanski četi in tako zaprli in kasneje v Čakovcu sodno procesirali še preko 20 oseb. Izpostaviti je treba še, da se je s slabšanjem položaja sil osi na Madžarskem, februarja in marca 1945, zelo povečala gostota vojaških sil v Prekmurju. Še večja pa je bila v aprilu, čeprav so bile razmere v času zasedbe s strani Rdeče armade drugačne. Kljub temu pa so tudi takrat vojaške oblasti odločilno vplivale na urejanje življenja civilistov in njihovo izse-litev ter delo za potrebe vojske (kopanje jarkov, popravila cest in mostov).

2.4 Prihod delegacije SNOS v osvobojeno Prekmurje in vzpostavljanje prekmurskih oblastnih in vojaških organov

Rdeča armada 3. ukrajinske fronte, je 29. 3. 1945 začela prodor na avstrijska tla (Dunajska operacija) in se konec marca pojavile tudi na severu Prekmurja. Lorenčič (2022, str. 45), sklicujoč se na ruske vojaške vire navaja, da je bila Kuzma na Goričkem osvobojena že 30. 3., Grad in Križevci 1. 4., Puconci in Prosenjakovci pa 2. 4. V Puconcih je bilo od 5. 4. tudi izpostavljeno oziroma prednje (op. a.) poveljniško mesto 57. armade. Nemci in Madžari niso branili Murske Sobote in vojaki Rdeče armade so vanjo vkorakali 3. 4., po srditih spopadih pa v Lendavo 4. 4. Sovjetski vojaki so 5. 4. poskušali še s prebojem preko pontonskega mostišča na Muri med Bakovci in Veržejem, vendar niso uspeli. Na zahodnem delu Prekmurja, se je po osvoboditvi Cankove 7. 4., frontna črta 11. 4. med Gederovci in Sotino, pa tudi na južnem delu vzdolž reke Mure, ustalila skoraj za mesec dni. V vojaških operacijah v Prekmurju je zaradi intenzivnosti spopadov in artilerijskega obstreljevanja bilo med Prekmurci okrog 150 civilnih žrtev (Hribovšek, 1975, str. 72 in Godina, 1980, str. 279–289).

V Murski Soboti so 5. 4. ustanovili začasni okrožni odbor OF, poleg tega pa tudi okrajni odbor OF v Lendavi in Murski Soboti ter več vaških odborov. 6. 4. 1945 je v osvobojeno Prekmurje prispela posebna delegacija slovenskih političnih in vojaških delavcev članov

SNOS, ki so jo sestavili v Beogradu³ in je zastopala novo slovensko oblast. Okrožni, okrajni in vaški odbori OF so imeli nalogo skrbeti za gospodarske razmere, trgovino in preskrbo, propagando in tisk, šolstvo, pošto, železnico, urejanje bolnišnic in mobilizacijo zdravstvenega in sanitetnega kadra idr. Posebej intenzivna je bila mobilizacija prebivalstva za obnovo dežele in popravila cest in mostov, pa tudi preseljevanje prebivalcev zaradi bližine fronte in kopanja jarkov ob Muri in notranjosti (Hribovšek, 1975, str. 72–75). Vzpostavljeno je bilo tudi slovensko vojaško področje s sedežem v Murski Soboti⁴. Komanda vojnega področja je obsegala komande mest v Murski Soboti, Lendavi, Beltincih, Šalovcih, Rogaševcih in drugod. Osrednja naloga komande področja in 12 komand mest je bila mobilizacija moških sposobnih za vojsko, ki so jo začeli izvajati 14. 4. 1945 preko vaških odborov OF. Komande mest so se lotile vojaške organizacije tako, da so iz obstoječih vaških čet in mobilizirancev zbrali mlade fante in moške v vojaške enote in obmejne bataljone pri komandah mest v jakosti po 150 mož, po vaseh pa so pustili potrebno vaško oboroženo zaščito - straže (prav tam, str. 75 in 79). Njihova naloga pa je bila tudi mobilizacija motornih vozil in goriva, zbiranje orožja in vojnega materiala, ureditev sodišč in oblikovanje komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev. Prekmursko vojno področje je s svojimi komandami mest v obdobju od 14. 4. do 7. 5. mobiliziralo prek 4000 mož (prav tam str. 85).

Prej navedeno predstavlja posebnost, saj je po osvoboditvi Prekmurje še vedno bilo na operativnem območju fronte, ki so jo tokrat kontrolirale sile Rdeče armade. S tem v zvezi Hribovšek (1975, str. 79) citira Ambrožiča, da je bila dejansko za varnost Prekmurja angažirana Rdeča armada, ki je držala fronto na Muri. Dodajam še, da se je večina enot Rdeče armade po 9. 5. iz Prekmurja premaknila v sovjetsko zasedbeno cono v notranjosti Avstrije, tiste sile, ki pa so ostale v Prekmurju pa so se umaknile do sredine julija 1945 (Lorenčič, 2022, str. 95).

3 Prekmurska brigada ali 1. Slovenska prekomurska brigada

Ta del prispevka zajema najprej oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade, temu sledi struktura in številčna sestava in predstavitev vojne in vojaške poti brigade. Pri tem je vojna pot delovanje in aktivnosti v času trajanja 2. svetovne vojne na slovenskih tleh do 15. 5. 1945, medtem ko celotno obdobje obstoja brigade označujem kot vojaška pot. Kot datum začetka oblikovanja se uradno navaja 7. 5. Pri tem pa je treba upoštevati že opisane aktivnosti, ki so temu pred hodile, zlasti v aprilu 1945, vključno z mobilizacijo za vojsko sposobnih Prekmurcev po 14. 4. s čimer so zagotovili popolnitev brigade z vojaštvom ali točneje osebjem.

3 Njeni člani so bili: (1) podpredsednik AVNOJ in podpredsednik Izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije (IOOF) in član predsedstva SNOS Jože Rus, (2) član SNOS, generalmajor Lado Ambrožič-Novljan, (3) član AVNOJ, SNOS in IOOF, član glavnega odbora enotnih sindikatov Jugoslavije Franc Svetek, (4) član SNOS polkovnik Jože Brilej in (5) član SNOS Vlado Krivic (Hribovšek, 1975, str. 77).

4 Komandant področja je postal Filip Korošec-Bor, prejšnji poveljnik Prekmurske čete, medtem ko je njen politični komisar Franček Mirtič prevzel dolžnost komisarja v vojaškem področju. Sovjetski komandant mesta Murske Sobotice je bil major Fedor Barsukov (prav tam, str. 75).

3.1 Oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade

Oblikovanje 1. slovenske prekmurske brigade Jugoslovanske armade (JA), se je v Prekmurju začelo na povelje generala Ambrožiča⁵ s formiranjem poveljstva brigade 7. 5. 1945, temu je naslednji dan sledilo oblikovanje bataljonskih poveljstev, postroj brigade in podelitev orožja mobiliziranim borcem, pa je izvedena 9. 5. pred pohodom proti Mariboru. V bistvu je s Prekmursko brigado poveljeval general Ambrožič, ki je ukaze in naloge prenašal na brigadno poveljstvo. Iz edinega situacijskega poročila brigade razberemo, da je brigada po zaključku vojne bila podrejena 14. diviziji NOV Slovenije. Divizija je pred tem v zaključnih bojih leta 1945 ostala na Štajerskem v zaledju nasprotnika in še ni bila podrejena armadam JA.

Jedro brigade so tvorili Prekmurci iz, po osvoboditvi Prekmurja, oblikovanih vaških čet in enot komand mest (cca 1300) in okoli 400 na novo mobiliziranih v brigado⁶. Pomemben del brigadne sestave so predstavljale starešine in borci enot, ki so prispeli v Prekmurje. Pri tem je treba navesti Slovenski bataljon⁷, ki je 25. 4. iz Pakraca na Hrvaškem preko Madžarske z okoli 80 osebami prišel v osvobojeno Prekmurje. 5. 5. se jim je pridružil še del borcev Kozjanskega odreda⁸, ki so iz Kozjanskega prišli preko Hrvaškega Zagorja (Hribovšek, 1975, str. 97). Omeniti je treba še s skupino starešinskega oficirskega kadra iz baze glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Biogradu na moru (Hrvaška) ter politične delavce iz Kozjanskega in Dolenjske, ki so v drugi polovici aprila in začetku maja prav tako poslani v Prekmurje.

3.2 Struktura in številčna sestava Prekmurske brigade

Prekmurska brigada je imela poveljstvo brigade s štabom in zalednimi organi ter štabnim (zaščitnim) oddelkom. Bojni del brigade so tvorili trije bataljoni⁹ in artilerijski divizion. Prištabne enote brigade so bile: avtomobilska četa, četa avtomatičarjev (jurišna), protiočepna četa in vod za zveze. Zaledne enote brigade so bile mehanična četa in zaledni vod

5 Kdaj in od koga je general Ambrožič dobil ukaz za formiranje brigade je po dostopnih dokumentih težko ugotoviti. V knjižici (Emri, 1968) Hribovšek, ki je bil politični komisar v 2. bataljonu navaja, da je bilo to 17. 4. (str. 23), medtem ko v njegovi monografiji iz leta 1975, ta datum ni več naveden (str. 95–96).

6 Če je osebje iz vaških čet in komand mest imelo vsaj tri tedne izkušenj iz vojaških enot, so bili na novo mobilizirani praktično brez njih. Glej tudi: Gomboc Franček, v Eöry, 4. 5. 2021.

7 Slovenski bataljon so konec novembra 1944 oblikovali v Beogradu iz slovenskih prostovoljcev in ga vključili na fronto ter prerazporejali znotraj 5. udarne divizije od 1. krajiške brigade do 1. jugoslovanske brigade, od tam pa so ga 24. 4. napotili v Prekmurje. Bataljon je v bojih na sremski fronti pri Opatovcu 17. 1. 1945 utrpel zelo hude izgube (Hribovšek, 1975, str. 92–94) in so v Prekmurje napotili tisto, kar je od njega ostalo. Iz Ukaza vrhovnega komandanta JA, z dne 23. 4. 1945 lahko razberemo, da so 1. armadi JA v III. točki naložili, da vse Slovence iz divizij (1. armade JA) zberejo in oblikujejo eno enoto, ki jo takoj pošljejo generalu Ambrožiču (glej dokument 232: VIZ, 1982, II/15, str. 384; *Naređenje Vrhovnog komandanta JA od 23. aprila 1945 Štabu 1. armije za prihvata 2.000 Albanaca za popunu jedinica Armije i upućivanje Slovenaca u Prekomurje*).

8 Od približno 200 borcev so jih del razporedili v Prekmursko brigado, del pa v 3. brigado 1. slovenske divizije KNOJ, del pa v vojaške komande v Prekmurju. KNOJ - Korpus narodne obrambe Jugoslavije je bila vojaška formacija, ki je opravljala varnostno-zaščitne naloge na osvobojenih ozemljih.

9 Brigada je bila strukturirana po vzorcu tedanjih jugoslovanskih pehotnih enot t. i. trojne formacije (trije bataljoni, s po tremi četami v bataljonu in tremi vodi v četi).

z delavnicami (Hribovšek, 1975, str. 98–99 in Poročilo I. S.P.B, str. 4). Struktura brigade je bila podobna sestavi brigad Jugoslovanske armade in je bistveno odstopala od takratne številčne sestave slovenskih partizanskih brigad.

Vodstvena struktura brigade je bila popolnena iz skupine starešin, ki je prišla iz Biograda na morju, Slovenskega bataljona in Kozjanskega odreda ter je bila naslednja:

- Komandant brigade: major Vovk Avguštin-Jurče,
- Namestnik komandanta: kapetan Janez Janežič,
- Politični komisar: major Mirko Lipuš-Mišo, v Mariboru ga je zamenjal Viktor Umek,
- Načelnik štaba: poročnik Franc Godler-Blisk,
- Komandant 1. bataljona: Ivan Tlakar,
- Politični komisar 1. bataljona: Milan Vidmar,
- Komandant 2. bataljona: Simon Srdič,
- Politični komisar 2. bataljona: Mitja Hribovšek,
- Komandant 3. Bataljona: Anton Borštnar,
- Politični komisar 3. bataljona: Dušan Vidmar.

Številčno je Prekmurska brigada, pred odhodom iz Murske Sobote, imela: v poveljstvu brigade 42 oseb, v zalednih enotah 59, v avto četi 27, v 1. bataljonu 481, v 2. bataljonu 508, v 3. bataljonu 656 in v artilerijskem divizionu 126, kar skupaj znese 1899 oseb (Hribovšek, 1975, str. 97). Kasneje se je številčno stanje gibalo od 1400 do 1800 oseb, v 3. bataljonu v Mariboru pa doseglo celo do 800 oseb (prav tam, str. 134).

V brigadi je bilo ob formiranju okoli 1600 pušk, 19 lahkih strojnic, medtem ko je artilerijski divizion imel skupaj 14 topov različnih kalibrov (prav tam, str. 105). Tako kot se je spreminjala številčna sestava se je izboljševala tudi popolnitev z oborožitvijo.

3.3 Vojna in vojaška pot Prekmurske brigade

Kot že navedeno je brigada še isti dan, ko je bila dokončno oblikovana, 9. 5. 1945 napotena v Maribor. Prvotni namen premika brigade iz območja Prekmurja je bil, da na Štajerskem pomaga vzpostaviti red in očistiti prostor od sovražnika ter zaščititi državno in privatno premoženje. S tem bi izvajala predvsem varnostno zaščitne naloge. Smer premika brigade je bil Murska Sobota - Hotiza - Ljutomer - Ptuj - Maribor¹⁰. V Mariboru pa se je prvotna naloga brigade spremenila, saj je poleg tega, da je bila vojaška enota komande mesta Maribor, dobivala še dodatne zadolžitve kot enota Štajerskega (Mariborskega)¹¹ vojnega področja (v nadaljevanju vojnega področja). Pri tem je prišlo tudi do razdelitve brigade na tri dele in dodatnih nalog v zvezi s sprejemom vojnih ujetnikov ter

10 Obstajajo različne navedbe, kdaj je brigada prišla v Maribor. Poročilo I. S.P.B navaja, da je to bilo 12. 5., v knjigi Prekmurska brigada (Hribovšek, 1975, str. 130–131) pa se navaja 10. 5. s pojasnili in dodatnimi argumenti. Ta datum je zato uporabljen tudi v tem prispevku.

11 Hribovšek uporablja izraz Štajersko vojno področje. Iz dokumenta GŠ Slovenije pa razberemo, da so 1. 5. 1945 med drugim formirali komando Mariborskega vojnega področja (Glej Odredba 38: VIZ, 1975, VI/19, str. 3; *Naređenje Glavnog štaba Slovenije od 1. maja 1945. Za formiranje komandi mesta ljubljanskega Vojnog područja i komandi tržaškog, celovškog i mariborskog vojnog područja, z dne 1.5. 1945, št. 190*).

zbiranjem, popisovanjem in skladiščenjem zaplenjenih materialnih sredstev. Ob tem so 1. in 2. bataljonu poverjene naloge, kjer sta bila zelo izpostavljena, ker sta morala vstopiti v nevarno sovražnikovo operativno območje. Še več, ta dva bataljona sta poslana v Celje in Dravograd, ki sta bili najbolj kritični točki za preboj oziroma zajetje umikajočih se vojaških formacij nemške, ustaške in madžarske vojske ter ostalih formacij t. i. domačih izdajalcev. Brigada je težila k temu, da izpolni dobljene naloge, kar ji je uspelo. Poleg tega pa Poročilo I. S.P.B. navaja, da brigada ni imela mrtvih v kontaktu s sovražnikom, medtem ko je skupno število zajetih (vojnih ujetnikov) preseglo 7.000 oseb (Hribovšek, 1975, str. 221 in Poročilo I. S.P.B, str. 4).

Poveljstvo brigade in 3. bataljon sta po zahtevi vojnega področja ostala v Mariboru. Hribovšek navaja, da so za oblikovanje komande mesta Maribor po Ambrožičevem povelju,¹² iz Prekmurja poslali večje število starešinskega kadra. Med njimi je Štefan Pavšič kot bodoči komandant mesta imel nalogo, da po prihodu v Maribor takoj vzpostavi komando mesta Maribor (Hribovšek, 1975, str. 127–128). Ostalo poslano osebje je skupaj z mariborskimi političnimi kadri in odbori OF oblikovalo ustrezne organe komanda mesta Maribor in komando vojnega področja. Tja pa je iz Murske Sobote prišel še bataljon KNOJ, sestavljen iz borcev Kozjanskega odreda in kozjanskega vojnega področja in prekmurskih prostovoljcev¹³. Tu pa se je znašel še Kozjanski odred in od 13. 5. tudi Lackov odred¹⁴. Vzpostavljanje vojaških oblasti in izvajanje vojaških nalog v Mariboru, ter vzpostavljanje slovenskih organov oblasti je bil najpomembnejši del nalog. So se pa takrat v mestu nahajale tudi bolgarske vojaške enote, ki pa so bile zasedene s pridobivanjem vojnega plena tako vojaškega kot tudi civilnega¹⁵, kar je tudi bilo treba omejevati oziroma preprečevati.

V Mariboru se je sestava 3. bataljona Prekmurske brigade močno povečala (na 800 borcev). To je na obsežnost območja in nalog tudi razumljivo, ker so izvrševali številne akcije v mestu in okolici, zlasti v povezavi z zagotavljanjem varnosti, reda in zaščite ter preprečevanja sabotaz (Hribovšek, 1975. str. 134–143).

1. bataljon je na podlagi zahteve komande vojnega področja¹⁶ po železnici 10. 5. napoten v Celje, njegova 3. četa pa je ostala na Ptuju. Na poti proti Celju se je bataljon prebijal skozi

12 Naloge generalmajorja Lada Ambrožiča-Novljana, ki je v Maribor prispel 9. 5. so bile, predvsem vojaška organizacija, utrditev komande mesta Maribor, ustanovitev komande vojnega področja, povezava in zastavljanje nalog spontano se pojavljajočim partizanskim enotam na območju Maribora in enotam, ki sta jih ustanovili partijska organizacija ali OF, vzpostavitev stikov z vojaškim poveljstvom 4. operativne cone in glavnim štabom NOV in PO Slovenije in navezava stikov in sodelovanje s poveljstvom bolgarske vojske v Mariboru (Hribovšek, 1975, str. 129).

13 Komandant tega bataljona je bil Anton Žlindra-Janoš.

14 Glej dokument 147: VIZ, 1975, VI/19, str. 770.

15 Hribovšek navaja, da je mnogokrat prišlo do nesporazuma in sporov z Bolgari, ki so industrijske naprave za proizvodnjo vojaških potrebščin jemali za svoj vojaški plen. Tako je bilo na Tezme, v metalni tovarni v Melju in v tekstilne Huterjeve tovarne v Melju. Dostikrat zaradi primanjkovanja vojaške moči ni bilo mogoče preprečiti, da bolgarski vojaki ne bi odpeljali raznih stvari (str. 113 in 137). O ravnanju bolgarske vojske glej tudi: Popović (1967), *Kazivanje Koste Nada*.

16 Po izdanem pisnem ukazu, bi se moral komandant 1. bataljona v Celju zglašiti že 10. 5. 1945 do 16.30 ure (Hribovšek, 1975, str. 143).

nemške in ustaške kolone in se v Grobelnem celo spopadel z ustaši ter v Celje prispel šele 12. 5. popoldne (Hribovšek, 1975, str. 156). V Celju je moštvo bataljona opravljalo nalogo zasedbe ključnih točk v mestu, izvajanje straže na teh točkah in patroliranja v mestu. Sodelovali so pri razoroževanju nasprotnikove vojske in lovljenju v civile preoblečenih vojakov v mestu¹⁷ ter izvajali druge ukaze komande mesta Celje. Pomembna naloga bataljona je bila varovanje ujetniških taborišč¹⁸. Ali je bataljon sodeloval tudi pri vzpostavljanju in varovanju taborišča za vojne ujetnike v bližnjem Teharju nisem ugotovil.

2. bataljon je 10. 5. odšel v Dravograd. Takoj po prihodu v Dravograd so zasedli položaje na desni obali Drave. Pri tem je treba upoštevati, da je 2. bataljona, ki je od 10. 5. zvečer v kočljivi situaciji pred premočnim sovražnikom, pogumno zaprl dostop do dravograjskega lesenega mostu. Na levem bregu dravograjskega mostišča sta bila takrat 12. in 16. polk Bolgarske armade z artilerijskim divizionom (Žnidarič, 2005 str. 344 in Hribovšek, 1975, str. 170 in 179). Dva dni je bil bataljon zelo izpostavljen in na zahtevni preizkušnji. Ko so prišle okrepitve iz sestave 3. JA (brigade iz 36. in 51. divizije) ter slovenske 1. Tomšičeve brigade je 2. bataljon v Dravogradu razoroževal vojake (skupaj okoli 3000), ter zbiral vojni plen. Dravograjsko mostišče in njegova obramba je bila odločilna za uresničitev namer JA o zajetju in uničenju sovražnih vojska na jugoslovanskem ozemlju.

3.4 Zaključek vojaške poti Prekmurske brigade

Po dvajsetih dneh samostojnega delovanja so se brigadno poveljstvo in vsi trije bataljoni (iz Maribora, Dravograda in Celja), na ukaz štaba 4. operativne cone, zopet združili 30. 5. 1945 v Marenbergu (Radljah ob Dravi). Vendar se s tem vojaška pot Prekmurske brigade ne zaključi z že omenjenim brigadnim poročilom, z dne 27. 5. 1945¹⁹. Brigado namreč pošljejo (Hribovšek, 1975, str. 225–227) v avstrijski prostor zasedbene cone, ki je bila pod poveljstvom 3. ukrajinske fronte Rdeče armade. Ta prostor so predhodno zasedale bolgarske enote, ki pa so jih pred tem umaknili na Madžarsko. Iz Radelj se je celotna brigada čez dva dni premaknila prek državne meje v Avstrijo v Eibiswald (Ivnik). Tam pa so bile nameščene tudi še druge enote 3. JA vključno s 14. divizijo JA (prav tam, str. 226). Brigada sicer ni dobila posebne naloge, je pa bila v vlogi zasedbenih vojaških sil v Avstriji (prav tam, str. 226). Dnevno so izvajali vojaško urjenje in politično vzgojo ter propagandno in kulturno delovane znotraj brigadnih enot. Po desetih dneh je sledilo razformiranje brigade. Vojaško starešinski in politični kader ter del moštva so po povelju štaba 14. udarne divizije JA razporedili v njene brigade in ostale njene enote. Najprej so razformirali čete in bataljone in nato še štab Prekmurske brigade, s čimer je ta 10. 6. 1945, po nekaj več kot mesecu dni, prenehala obstajati.

17 V Poročilu I. S.P.B je navedeno, da so pripadniki 1. bataljona pri tem zajeli 1500 vojnih ujetnikov.

18 Po navodilih komande mesta Celje je 1. bataljon spremenil celjsko športno igrišče v ujetniško taborišče, zgradil okoli igrišča kontrolne stražarske stolpe in ogradil taborišče z bodečo žico. Vanj so pripeljali okoli 5000 ujetnikov, predvsem iz ustaške vojske. Ko je nadzor nad njimi prevzela 5. divizija 1. JA je 1. bataljon prevzel stražo bivšega nemškega ujetniškega taborišča v Bukovžlaku pri Celju. (Hribovšek, 1975, str. 159).

19 Poročilo I.S.P.B ima na tretji strani z roko dopisana dva datuma in podpis namestnika poveljnika brigade, Janeza Janežiča. Za datum 28. 5. je navedeno, da so se zbrali v Mariboru (verjetno Marenbergu) in se odpravili za Eibiswald. Za 30. 5. pa, da so v Eibiswaldu (Ivnik) v Avstriji.

Že 24. 5. 1945, ko so v Prekmurju še vedno bili vojaki Rdeče armade, so v Murski Soboti začeli postavljati enega največjih spomenikov - Spomenik zmage. Na spomeniku, ki so ga odkrili 12. 8. 1945 sta upodobljena vojak Rdeče armade in partizan.²⁰ Spomenik še stoji, v Prekmurju pa je živ še zadnji borec prekmurske brigade - 97. letni Franček Gomboc (Eöry, 2021).

4 Razprava o ugotovitvah iz raziskovanja

Raziskovanje in opis dogodkov, ki so predhodili oblikovanju največje prekmurske vojaške enote v 2. svetovni vojni odstranjuje tančice skrivnosti in posebnosti Prekmurja v tistem zelo zapletenem in zahtevnem času. Seveda pa tudi vojna in vojaška pot Prekmurske brigade, ki je prav tako specifična in domnevno tudi zaradi tega potisnjena ob rob in zanemarjena.

1. Naj začnem razpravo s tem, da se je zgodovinsko gledano pokrajina na levem bregu Mure, takrat že drugič znašla v posebnih okoliščinah v primerjavi z ostalim slovenskim ozemljem. Prvič se je to zgodilo po koncu 1. svetovne vojne, ko so za priključitev Prekmurja k matičnemu narodu, bolj kot vojaška prizadevanja, bila pomembna tista s prebujanjem prekmurske zavesti in dokazovanjem slovenskega porekla Prekmurja oziroma t. i. Slovenske krajine na Pariški mirovni konferenci leta 1919. Zakaj se v drugem primeru partizanstvo v času, ko je Prekmurje priključeno h Kraljevini Madžarski zlasti v letih 1941 do 1944, ni razvilo, je več razlogov. Najpogostejše so se izpostavljali geografski z navajanjem, da tukaj partizansko delovanje ne bi moglo preživeti, čeprav je to v nasprotju z njegovo temeljno značilnostjo o asimetriji in prilagodljivosti. Fujsova pravi, da so bili razlogi tudi v posebnosti madžarskega okupacijskega sistema, v katerem je bila kmalu po zasedbi vzpostavljena civilna oblast. »Ta je striktno ločevala priseljence in staroselce, ki so jih smatrali za sebi lojalne. Zato je Prekmurje predstavljalo miren otok v osrčju zavojevane Evrope, kar pa še zdaleč ni veljalo za priseljence, sodelavce odporniškega gibanja in žide. Po prihodu fašistične stranke na oblast, spomladi 1944, pa se je ta spravila nad vse prebivalstvo« (Fujs, 1991, str. 69). Poleg tega, da je bil pomemben del vodstva odpora v Prekmurju onemogočen že leta 1941, je več udarcev zadanih še v maju in oktobru 1944. Pri opisu teh dogajanj sem navajal tudi številčne kazalnike o tem, koliko ljudi so aretirali in sodno procesirali zaradi sodelovanja v odporu in jih zaprli ali poslali v taborišča. Proti koncu leta so začeli loviti in streljati še vojake, ki so dezertirali iz madžarske vojske. Tako je pokrajina, upoštevaajoč tudi civilne žrtve zaradi vojnih delovanj plačala visok davek s človeškimi življenji²¹.

2. Dubaja (2024, str. 504) iz proučevanih virov in kritik odporništva v Prekmurju navaja tudi oportunistično naravnost prebivalcev in problem skrivačev, ki bi jih bilo treba vključiti v partizanske enote in možnosti političnega dela. Slednje v razmerah, ko je madžarska stran sproti odstranjevala in onemogočala vključevanje v odpor. Poleg nje o

20 Kot model za partizana je uporabljen borec Knoja - Vodovnik iz Kozjanskega odreda (Ustna izjava in fotografije njegovega sina Alberta Vodovnika avtorju).

21 Dubaja (2024, str. 504) navaja, da je Prekmurje v času vojne od 1941 pa do januarja 1946 utrpeło 1843 žrtev, kar znaša 1,9 % takratnega prebivalstva. V koncentracijskih taboriščih, pa je izgubilo življenje 681 Prekmurcev, od tega jih je bilo v taboriščih umorjenih 424, 245 jih je tam umrlo, osem jih je umrlo zaradi posledic, štirje pa so umrli na poti domov iz taborišča.

opozorilih, zakaj se bolj akcijsko ne pristopi k aktiviranju odpora piše več avtorjev, Godina (1980), Hribovšek (1975), Majcen (1994) idr. Červič (2009), ki je januarja 1944 prišel v Prekmurje, na to odgovarja s seznamom vključenih v odpor in onemogočenih zaradi aretacij. O problemu skrivačev, so tudi člani borčevskih organizacij poskušali kar nekajkrat razpravljati in razčiščevati zadeve²². Zasledimo lahko tudi zmerjanja o prispevkih Prekmurcev ne le s skrivači, ampak tudi z majskimi hrošči iz leta 1945. Dejstvo je, da se je po osvoboditvi Prekmurja s strani Rdeče armade, zgodila hitra in obsežna mobilizacija v vojaške komande mest in njihove vaške čete/straže, pa tudi v oblastne organe. V te je po grobi oceni bilo angažiranih poleg 4000 vojaških oseb in še najmanj 2000 ljudi v oblastne strukture, ali več kot 6 odstotkov populacije. Z navedenim odzivom, kritika glede prevelikega skrivaštva Prekmurcev v vojnem času ne bi dobila dovolj argumentov. Gotovo je kakšnemu prvoborcu, nasprotnikom partizanstva pa sploh, šlo v nos, da so v kategorijo tistih, ki so pridobili status partizana proti koncu vojne, spadalo tudi več kot devet desetih pripadnikov Prekmurske brigade. Če bi kriterij etiketiranja s hrošči obveljal, potem bi tudi avtor teh vrstic sodil mednje, ker je slovenska osamosvojitvena vojna, v kateri je sodeloval v juniju in juliju 1991, trajala deset dni.

3. Džemsova četa je bila prva partizanska enota, ki je oktobra 1944 stopila na Prekmurska tla. Jasno je, da so jo napotili kot obveščevalno enoto v globoko zaledje s temu primernimi nalogami. Manj jasno je, zakaj jo viri poimenujejo po obveščevalcu Ivan Majnik-Džemsu, ko pa je za komandirja bil postavljen Rudi Maglica-Danilo iz Beltincev. Še vedno tudi ni razjasnjeno, ali je četi uspelo oziroma se ji ni posrečilo vzpostaviti stika s terenskimi delavci, med njimi Červičem, Kramarjem, idr. Hribovšek (1975, str. 42–43) citira Červiča, ki navaja, da je do stika z Džemsovo četo prišlo, česar pa Džems niti potrdi niti ne zanika v celoti. Tudi v več knjigah predstavljeno potrdilo Kramarja v imenu okrožnega odbora OF za vzpostavitev povezave s četo, ima datum 12. 10. 1944, ko čete ni bilo več v Prekmurju. Hribovšek izpostavlja, da zlasti Dane Šumenjak-Miran in Jože Kramar-Juš, Stane Červič-Bojan, Franc Kosi, Miško Kranjec in drugi, niso bili obveščeni o prihodu tako pomembne partizanske čete v Prekmurje. To je glede na slabe zveze in odsotnost stalne radijske zveze tudi razumljivo. Ko Červič (2009, str. 45) predstavlja svoj pogled na srečanje z Džemsovo četo v Prekmurju navaja, da so potem, ko so izvedeli za prehod čete preko Mure, v Polani srečali z njo. Izpostavlja, da Džems njihovih predlogov glede načina delovanja, povezave in skupnih akcij ni sprejel. Kritičen je predvsem do načina delovanja pri belem dnevu, na slepo vzpostavljanje stikov s prebivalci in delovanje brez podpore političnih aktivistov domačinov. O vsem tem naj bi poročali tudi nadrejenim v OF. Navedeno zelo spominja na kritike napotitve 14. divizije na Štajersko februarja 1944, ko tudi niso bile vzpostavljene vse povezave s terenskimi organi in obveščevalci. Danes je nemogoče preveriti, zakaj se Džems in Červičeva skupina so ali niso sestali. Pa tudi, ali je obveščevalec Džems imel glede na Červičeve zamere²³ še kakšno nalogo, po tistem, kar se je zgodilo v majskih aretacijah 1944, ko so Madžari aretirali velik del aktivistov, ki jih je povezal oziroma organiziral Červič.

22 Izjava Evgena Emrija avtorju prispevka in Majcen (1994 str. 78–80).

23 Červič na strani 77 svojih Spominov na partizanska leta 1944 v Prekmurju (2009) navede, da je Džems z 32 borci po 6 dneh pobegnil iz Prekmurja. Dejansko je v Prekmurju bil z 21 borci 9 dni.

4. Enigma Šumenjak, bi lahko poimenovali neznanke v zvezi s tem obveščevalcem in prekmurskim narodnim herojem. Najprej, ali je toliko njegovih različnih imenovanj oziroma imen zgolj zaradi obveščevalnega dela, ki ga je opravljal? Za Slobodana Šumenjaka (1923–1944)²⁴ se v slovenski biografiji navajajo tudi partizanska imena Dane-Feks in Miran. Slobodana Šumenjaka (1923–1944) najdemo tudi na seznamu narodnih herojev Jugoslavije od 27. 11. 1953. V virih se navajajo tudi drugi nazivi povezani z njegovim priimkom. V Zborniku Prekmurska brigada se navaja Dane Šumenjak-Miran, tako je zapisano tudi na spominski plošči na Slovenski ulici št. 41 v Murški Soboti, kjer je v družini dr. Šumenjaka, do aretacije oktobra 1944, živel tudi njegov brat Miran Šumenjak²⁵. V prispevku Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo, Ljube Dornik-Šubelj (1995) pa se navaja Slobodan Šumenjak-Miran. Takšen zapis najdemo tudi na spominski plošči na Vaneči. Godina (1980, str. 117) in Majcen (1994, str. 40) navajata, da je Šumenjak deloval kot predstavnik VOS v Trstu pod imenom Dane Šumenjak-Fex, pred odhodom v Prekmurje pa si je spremenil ime v Dane Šumenjak-Miran.

Ker je Šumenjak prišel v Prekmurje 4. 7. 1944, kot vodja posebne (obveščevalne) linije za Prekmurje in Madžarsko, se pojavlja vprašanje, ali je bil seznanjen s spremembami, ki so se dogajale v takratnih slovenskih strukturah VOS–OZNA²⁶. Zaradi tega nekateri viri (Hribovšek, Godina idr.) navajajo, da je bil major Šumenjak v Prekmurju kot predstavnik VOS Slovenije, drugi pa da je bil ubit kot član posebne linije I. oddelka Ozne za Slovenijo (Dornik). Dejstvo je, da spremembe v zvezi s preходом slovenske VOS v Ozna za Slovenijo v Prekmurju do decembra 1944 niso mogli izvesti v celoti zaradi prekinjenih zvez (prav tam, str. 112). Zanimive obveščevalne podrobnosti navaja Hribovšek (1975, str. 27–28) v zvezi s povezavo s tujo obveščevalno točko v Soboti Igorja in njegovega sina Kolje (Ladislava) Rusanova. K temu Dornik (1995, str. 115) dodaja, kako so Šumenjaka snubili ruski obveščevalci za zbiranje informacij o Madžarski in tamkajšnjo organizacijo obveščevalne mreže, kar je zavrnil.

V tančico skrivnosti je zavita tudi smrt Šumenjaka. Najpogosteje se navaja, da je bil ubit

24 Rojen je bil 11. 7. 1923 v Šmarju pri Jelšah sodniku dr. Slavku in Ani (dekliško Latzko). Dr. Slavko Šumenjak je naveden med ostalimi padlimi in umrlimi udeleženci NOB v Prekmurju. Umrl je leta 1945 po povratku iz taborišča v Pragi. (Godina, 1980, str. 243). Prav tam pa je navedena tudi Ana Šumenjak, ki je umrla 30. 6. 1945 v Bergen Belsnu v Nemčiji.

25 Mlajši brat Slobodana Šumenjaka, Miran je bil rojen leta 1925, 17.10. 1944 so ga skupaj z očetom in materjo aretirali v Murški Soboti in poslali v taborišče. Umrl je marca 1945 v Hersbrucku, Nemčija (Godina, 1980, str. 243 in 148).

26 OZNA – Oddelek za zaščito naroda ustanovijo 13. 5. 1944 tako, da izločijo sektor za boj proti peti koloni iz poverjenišтва za notranje zadeve NKOJ in ga podredijo Poverjeništvu narodne obrambe NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije po drugem zasedanju AVNOJ-a predstavlja začasno vlado). Posamezne nacionalne enote Ozne podredijo neposredno Poverjeništvu za narodno obrambo NKOJ. Ozna je bila strogo centralizirana obveščevalno-varnostna in proti obveščevalna služba za območje cele Jugoslavije in tako centralizirana tudi v okviru Slovenije. To je prineslo spremembo tudi v Sloveniji in izločitev obveščevalnega oddelka in oddelka za inozemstvo iz odseka za notranje zadeve SNOS (Slovenski narodno osvobodilni svet) ter preoblikovanje slovenske VOS (Varnostno obveščevalne službe). Ta proces je v Sloveniji potekal od 26. 6. 1944 do sredine avgusta 1944 (Dornik, 1995)

20. 10. 1944 (Hribovšek, 1975, str. 47 in spominska plošča v Murski Soboti in na Vaneči). Poleg omenjenega datuma smrti (na dan osvoboditve Beograda (op. a.), Dornik (1995) na strani 113 navaja datum 22. 10. 1944. Ta datum navaja tudi Slovenski biografski leksikon. Godina (1980, str. 147) navaja, da je Mirana 20.10. nabodel na bajonet skrit vojak pri viničarji Jolanke Kirbisch na Vaneči in da je tam umrl. To potrjuje tudi Červič, ki je bil na Vaneči v istem spopadu ranjen (2009, str. 61) in dodaja, da je Šumenjaku odpovedala pištola parabola, ko je poskušal streljati na žandarja in ga je drugi žandar prebodel skozi prsi, zatem pa so hudo ranjenega poskušali zasliševati madžarski agenti. Šticl (v Novak idr., 1985, str. 438–439) navaja, da so Šumenjakovo in Kosijevo truplo morali domačini pokopati na domačem pokopališču (domnevno Vaneča op. a.) medtem, ko so posmrtno ostanke svojci po osvoboditvi prenesli na pokopališče v domači kraj. Vendar pa Dornik (1975, str. 114), navaja, da je bil Šumenjak ranjen 20. 10. in je naslednji dan umrl v Murski Soboti. V nadaljevanju pa piše, da v Bazi 24, kjer je bilo načelstvo Ozne za Slovenijo, niso vedeli za smrt Šumenjaka 22. 10. Zato so mu 24. 10. poslali Bogdan Hrovat-Miho²⁷, ki naj bi postal njegov pomočnik, hkrati pa še dva radiotelegrafista in nekaj pozneje še dva domačina iz Prekmurja Jožeta Korena in Janeza Cimermana (Dornik, 1995, str. 113). Hrovat je prispel v Prekmurje šele 9. 12. in ugotovil okoliščine Šumenjakove smrti. V Prekmurju je ostal vse do osvoboditve, od aprila do junija 1945 pa opravljal delo pooblaščenca OZNE za okrožje Ljutomer (prav tam). Postavlja se vprašanje, kako so se lahko v Ozninih dokumentih znašli različni datumi smrti.

5. Z enigmo Červič pa bi lahko označili tudi po vojni najbolj izpostavljenega pomurskega partizana. Stane Červič-Bojan, v virih tudi Stanko s še enim partizanskim imenom Sergej (Majcen, 1994, str. 42) iz Radomerja pri Ljutomeru, je bil rojen 21. 4. 1922, umrl pa 24. 12. 2011. Najprej je bil od 15. 4. 1942 partizan v 1. ruški četi, kasneje pa v prvem Pohorskem bataljonu. Novembra 1942 je bil poslan v Prlekijo kot kadrovska pomoč. Dva krat je bil ranjen, prvič 31. 12. 1943 v Radomerju in drugič 20. 10. 1944 na Vaneči, kjer je bil tudi edini preživeli partizan v spopadu. Za tem pa je bil po obravnavi pred madžarskim vojaškim sodiščem poslan v taborišče Dachau in tam kot Slavomir Szerni preživel od 14. 11. 1944 do osvoboditve taborišča 29. 4. 1945 (Červič, 2009, str. 66). Na Červiča so, kot edinega prekmurskega partizana, Madžari razpisali nagrado za informacije o njem oziroma izdajo. Tudi njegov oče Alojz Červič-Mihec je bil v partizanih, in ustreljen 10. 5. 1944 v Črenšovcih. Njegova spremljevalka in kasnejša žena, Dragica Vrbnjak-Nadja je 20. 5. 1944 prav tako ranjena, zatem zajeta, obsojena in zaprta. Aretirana pa je tudi (kasnejša tašča) Elizabeta Vrbnjak-Mira in julija 1944 zaprta v Sombotelu. Godina v obeh svojih knjigah Prekmurje 1941–1945 (prva izdaja 1967 in druga dopolnjena izdaja 1980), pa tudi Franček Majcen v knjigi Prekmurska četa med Muro in Rabo (1994) prispevke Červiča k prekmurskemu partizanstvu le »obrobno« opisujejo²⁸. Domnevamo lahko, da je zato Červič v podlistku časopisa Vestnik leta 1982 objavil Spomine Staneta Červiča-Bojana. Leta 2009, pa so ti spomini objavljeni še v knjigi ZZB NOV Lendava. Tako imamo dva oziroma več pogledov na prispevke posameznikov v

27 Bogdan Hrovat-Miha (roj. 1923, samomor v pisarni OZNE v Ljubljani 1948) je v virih omenjen tudi kot "Puklasti Miha" zaradi telesne hibe (glej: Dornik, str. 115 in Majcen, 1994, str. 77).

28 Glej: Hajdinjak in Ftičar v Červič 2009, str. 6 in 9.

narodno osvobodilnem gibanju v Prekmurju. Nekateri med njimi pomagajo odstraniti tančice skrivnosti, spet drugi postavljajo vprašanja, kaj je resnično in kličejo k dodatnem raziskovanju²⁹. Červič (2009, str. 22) med drugim navaja, da so kot prvi preko odbora OF v Globoki poskušal vzpostaviti stik z Budimpešto, že marca 1944 preko Rada Rakuše in Staneta Simoniča, ki so ju tja poslali. Kako so na to gledali v centrali VOS, če so za to sploh vedeli in tega niso ukazali ali odobrili, si lahko le zamišljamo. Zanimivo, da tega Šumenjak kasneje ne omenja v pismih iz Prekmurja oziroma Madžarske, ki jih objavlja tudi Godina (1980, str. 123–128 in 132). Nikjer niso omenjene niti reakcije ali naloge Šumenjaka in drugih za takšne Červičeve aktivnosti.

Ko Červič opisuje (2009, str. 30–31) dva Šumenjakova spremljevalca (Ivan Orel- Rastko in Jernej Osulin-Drago) pri slednjem navaja, da bi ta naj ostal na ljutomerskem terenu ter organiziral VOS, obenem pa bi vzdrževal zvezo med Ljutomerom in Globoko do Ptujja³⁰. Izpostavlja, da so Osulina na ptujskem področju zajeli policisti, začel je izdajati in sodelovati z Gestapom. Potem pa dodaja, da naj bi že pred tem, ko je bil v zaščitni enoti VOS za Štajersko, bil agent Gestapa. Zanimivo vprašanje je, kako je to vedel Červič, ki ni bil obveščevalec in sodelavci nemške tajne policije niso bili ravno javni pa tudi, da noben drugi vir tega ne omenja. Iskanja domnevnih in stvarnih izdajalcev ali sodelavcev nasprotne agenture je bilo v tistih časih veliko. V Prekiji in še posebej v Prekmurju toliko bolj, zaradi obsežnosti vdorov v strukture odpora in aretacij aktivistov³¹. Koliko od teh iskanj izdajalcev je bilo stvarnih in koliko takšnih, da bi zakrili stvarne, je po osemdesetih letih težko ugotoviti.

6. Radio depeša GŠ NOV in POS, ki so jo 13. 1. 1945 poslali v Prekmurje (Godina, 1980, str. 165, Majcen, 1994, str. 64 in Dubaja, 2024, str. 503), vsebuje usmeritve oziroma direktive za organiziranost in delo OF in aktivistov, pa tudi za oblikovanje in delovanje vojaške enote (Prekmurske čete), je pomembna še v vojaško operativnem vidiku. Prekmurje postane, pogojno imenovano, slovensko vojaško operativno območje s tem, ko v depeši navedejo, da naloge in vojaški ukazi ter obveščevalna poročila potekajo direktno do Glavnega štaba (in ne več preko 4. operativne cone op. a.). To se v praksi sicer ni uresničilo v celoti, ker je radijska postaja po prejemu depeše dokončno odpovedala in ta zveza ni delovala do osvoboditve Prekmurja (Majcen, 1994, str. 65). Zadeva se spremeni s prihodom delegacije SNOS v Prekmurje 6. 4., in 9. 5. ko se general Ambrožič premesti iz Murske Sobote v Maribor. Kljub temu je januarska radio depeša, priznanje za Prekmurje kot slovensko (po)krajino. Lahko pa tudi nekak odgovor na to, da so Madžari že septembra 1944 okraja Murska Sobota in Lendava proglasili za operativno vojno področje pri čemer so s civilnim prebivalstvom upravljale vojaške oblasti (Godina, 1980, str. 134). Obenem pa so v neposredni bližini potekale tudi že dograjene nemške obrambne

29 Na primer, kako in kdo je načrtoval razorožitve madžarske vojske v murskosoboški vojašnici po 15. 10. 1944, kdo in kako je to sporočil v vojašnico. Primerjaj: Godina (1980, str. 142–143) z Červič (2009, str. 51–52) in Majcen (1994, str. 44–45).

30 O tem tudi Godina, ko citira Šumenjakovo pismo z 24. 7. 1944 (1980, str. 120) in navaja, da je oba spremljevalca poslal nazaj čez mejo. Pri tem je Osulin imel nalogo obveščanja za šifro 5, kjer je preden je prišel v partizane pred dvema letoma delal.

31 O tem glej: Majcen (1994), str. 67–70.

linije (Jugovzhodni zid - nem. Südostwall ali Reichsschutzstellung), ki naj bi zaustavile prodor Rdeče armade v notranjost rajha na avstrijskem ozemlju.

7. Zanimivo je vprašanje, koliko borcev je sploh bilo v Prekmurski četi - prvi prekmurski partizanski enoti. Njena sestava se je nenehno spreminjala tako, da ni prerasla nad tri-deset borcev, čeprav jih skupaj v četi praktično nikoli ni bilo toliko (Majcen, 1994, str. 77–78). Na seznamu čete (prav tam, str. 205) je navedenih skupno 42 imen. Če analiziramo sestavo čete skozi opise njenega delovanja in navajanje borcev pri tem, bodisi na Goričkem ali na Dolinskem, pa je teh imen 33. Iz tega bi lahko sklepali, da so po vojni na seznam čete uvrstili tudi aktiviste, ki so bili posredno povezani s Prekmursko četo, neposredno pa niso bili v njej. Tako Prekmurska četa predstavlja vojaški in politični okvir sestave tistih, ki so v času obstoja čete delovali v Prekmurju (Majcen, 1994, str. 77).

Različno pa je tudi navajanje sodelovanja Prekmurske čete pri osvobajanju Prekmurja (Majcen, 1994, str. 163–172 in Godina, 1980, str. 206), oziroma pri osvobajanju Murske Sobote 3. 4. (Emri v Gašpar, 2020). Ni treba oporekati številčnim kazalnikom tega sodelovanja, tudi če je šlo le za 9 borcev čete, ker se ve, da so predhodnice enot Rdeče armade s pridom izkoriščali tudi domačine, da so prvi vstopali v »domača« naselja in tako bili najbolj izpostavljeni. Dejstvo je tudi, da je večina borcev Prekmurske čete po 5. 4. prevzela vojaške ali politične dolžnosti v komandah mest ali njihovih vojaških enotah in oblastnih organih. Zato jih kasneje tudi niso razporejali v sestavo Prekmurske brigade. Posebnost Prekmurja so bile vaške čete in/ali straže (Hribovšek, 1975, str. 64 in 73). Majcen (1994, str. 165) uporablja tudi izraz narodna straža³². V drugih predelih Slovenije so se podobne enote imenovala Narodna zaščita, medtem ko so v Prekmurju ohranile naziv iz obdobja po koncu 1. svetovne vojne leta 1918 in 1919, ko so skrbele za varovanje premoženja in pomembnih objektov. Obstoj in angažiranje teh struktur ni bilo nepomembno, saj so 9. 5. 1945 skupaj s Prekmursko brigado v Maribor lahko napotili tudi bataljon KNOJ.

8. Dotakniti se je treba tudi vprašanja, ali so tudi pripadniki 1. bolgarske domovinske armade (v nadaljevanju BA) sodelovali pri osvobajanju Prekmurja. Vojaško zavzemanje Prekmurja z enotami Rdeče armade (v nadaljevanju RA) je najprej potekalo s severa (Goriškega proti Muri) s silami 27. RA, potem pa s silami dveh korpusov 57. RA iz vzhoda (Lendave po ravninskem predelu ob Muri) proti avstrijskemu ozemlju na zahodu. Na levem krilu 57. RA se je nahajala 1. BA. Ko se je 27. RA umaknila proti severu (Graz) so v Prekmurju na levi strani Mure bili Sovjeti s 57. RA, na nasprotni desni strani Mure pa 2. nemška tankovska armada in ostanki 3. madžarske armade (Hribovšek, 1975, str. 72 in Lorenčič, 2022, str. 48–49). Na desni strani Mure so na meji ob vzhodnem robu Slovenskih goric položaje držali najprej Rdečearmejci, zatem pa jih prepustili 1. BA. Lorenčič (prav tam) navaja, da je manjši del bolgarske vojske operiral tudi v Prekmurju.

32 Poleg tega pa Majcen (1994, str. 84) uporablja tudi izraz narodna zaščita. Pri narodni straži je treba ločevati med madžarskimi narodnimi stražami, ki so jih v Prekmurju po posebni uredbi ustanavljali po 27. 11. 1944 in slovenskimi oziroma prekmurskimi, ki so jih ustanavljali od marca 1945 naprej. Madžarske formacije narodnih straž Majcen (1994, str. 71) označuje tudi z belo gardo, kar v Prekmurju ni uspelo.

Majcen (1994, str. 171) pa se sklicuje na poročilo Sovjetskega informacijskega biroja, po katerem so enote 3. ukrajinske fronte skupaj z četami bolgarske armade zavzele mesto Dolnja Lendava. Vendar vojaški izraz operirati ne pomeni tudi osvobajati in je to možno razumeti le kot pogojno. Operativna meja med 57. RA in 1. BA je namreč potekala po reki Muri in bi takšno mešanje pristojnosti bilo nenavadno. Preko Lendavskega kota bi, po osvoboditvi Prekmurja, na desni breg Mure lahko poslali dele 12. bolgarske divizije iz 1. BA, ki je zamenjala enote Rdeče armade ob vzhodnem robu Slovenskih goric. Pogojno pa tudi zato, ker sta v času zavzemanja bila takrat oba mostova čez Muro v Murskem središču (Petišovcih) porušena. Ni pa sporno vračanje enot 1. BA iz Avstrije skozi Prekmurje konec maja in v začetku junija 1945.

Z dogajanjem na fronti ob Muri pa je povezana še ena ugotovitev. Danes vemo, da je poskus forsiranja Mure s strani 299. divizije RA med Dokležovjem in Veržejem v začetku aprila 1945 bil del strateške zamisli, kako naj RA (skupaj s 1. BA op. a.)³³ prodre do Drave na linijo Ptuj – Maribor – Lipnica. Prvi poskus pri Veržaju ni bil uspešen in zanj so Rdečearmejci plačali ogromen krvni davek³⁴. Vendar se tudi predviden prodor čez Muro na severu proti Pesnici ni zgodil³⁵. Neuspešni pa so bili tudi kasnejši poskusi frontnega preboja 1. BA na črti Središče ob Dravi – Gomila pri Kogu – Šafarsko. Iz dostopnih virov lahko izluščimo tudi odgovor na vprašanje, zakaj ni prišlo do preboja RA do Maribora oziroma Drave. Del odgovora je po padcu Dunaja v preusmeritvi Rdeče armade proti severu, zaradi Berlinske operacije in tekme med takratnimi zavezniki na vzhodu in zahodu, kdo bo zavzel prestolnico nacistične Nemčije. Drugi del odgovora pa je, da je šlo za zelo žilavo obrambo, s katerim se je ščitil umik nemških sil z Balkana. Če bi se preboj na Muri posrečil, bi konec vojne na slovenskih tleh bil gotovo drugačen.

9. Oblikovanje Prekmurske brigade ob koncu 2. svetovne vojne in njeno pošiljanje v Maribor in Mariborskemu vojaškemu poveljstvu je odraz stiske in pomanjkanja vojaških sil, ki bi na Štajerskem sodelovale pri osvobajanju tega območja in preprečevanju izmika sovražnih sil. Pri tem ima največja prekmurska vojaška enota, kot sem opisoval pri delovanju vseh treh njenih bataljonov (v Mariboru, Celju in Dravogradu) vidno vlogo, kljub temu, da je bila praktično brez vojaških izkušenj. Poleg tega pa je tudi večina slovenskega vojaškega kadra za komando mesta Maribor prišla iz Murske Sobote, kamor so ti, kot že omenjeno, prišli iz različnih območij.

10. Kljub prej navedenemu, v vojaški poti Prekmurske brigade ne moremo razglabljati o velikih bitkah in kar temu pritiče. Ni tudi natančnih podatkov, koliko vojnega plena je zajel kateri bataljon. Vse to odslikava značilnosti takratnega časa, da ne zapišem kaosa. Hribovšek (1975, str. 214), ki je bil takrat politični komisar 2. bataljona v Dravogradu,

³³ Glej tudi: karta 215 v Lorenčič, 2022, str. 34.

³⁴ Od 518 padlih rdečearmejcev v Prekmurju v času njenega osvobajanja in zasedbe prekmurskega ozemlja jih je pri poskusu forsiranja Mure 6. 4. 1945 domnevno padlo 418 (Fujs, 2023, str. 247 in 250). Majcen (1994, str. 175) pa citira nemški vir (Marburger Zeitung) po katerem bi naj bilo 411 prešteti in še 200 ocenjenih mrtvih ter 148 ujetnikov Rdeče armade.

³⁵ Glej dokument 52: VIZ, 1975, VI/19, str. 328–334; *Naređenje štaba 4. Operativne zone Slovenije od 10. aprila 1945 potčinjenim jedinicama za prelaz u ofanzivu radi pružanja direktne pomoći Crvenoj armiji*).

opisuje, kako je skupina borcev iz njegovega bataljona v Pliberku iskala kamione 8. ustaške divizije, v katerih bi naj prevažali razne dragocenosti med njimi tudi zlate palice. Ne daleč od Pliberka so, izpred angleških straž, odpeljali deset kamionov, ki so jih vozili kar zajeti hrvaški civili. Ko so kamione pripeljali v Dravograd k železniški postaji so jih začeli naglo iztovarjati in odpirati številne zaboje. V zabojih niso našli zlata v palicah, temveč so bili polni papirnatega denarja, to je hrvatskih kun, katerih vrednost je bila, tako Hribovšek enaka ničli. Na jezljiv ukaz komandanta bataljona so hrvatske kune sežgali.

11. Tisto kar je o vojaški poti Prekmurske brigade bilo manj znanega, je razporeditev v južne predele avstrijske Štajerske v sovjetsko zasedbeno cono. Prekmurska brigada je bila skupaj z ostalimi brigadami 14. divizije JA, poslana na območje kjer so pred tem bile razporejene bolgarske enote. Te so se junija 1945 umikale na Madžarsko, tudi skozi Prekmurje. Vse to je bilo v kontekstu umikanja jugoslovanskih enot s Koroške, ko maršal Tolbuhin zasedbena ozemlja z Bolgari nadomesti z Jugoslovani. Mogoče tudi zaradi prisilnega umika jugoslovanskih formacij s Koroške. Posebno zavezniško noto, za jugoslovanski umik s Koroške, dobijo že 13. 5. 1945 na podlagi Jaltskega dogovora, po katerem je bilo treba spoštovati meje Avstrije iz leta 1937. Domnevamo lahko, da so Angleži na Koroškem vračali osebe iz spornih nacionalnih formacij v Jugoslaviji (ustaši, domobranci, četniki, Ljotičevci idr.) tudi zato, da bi zmanjšali jugoslovanski pritisk na koroško ozemlje in jih prezaposlili z vojnimi ujetniki. Tito je izdal ukaz za umik s Koroške 19. 5. in ta se dotakne tudi Prekmurske brigade, ki je 10 dni prebila v Avstriji in tam čakala, to danes vemo, na razformiranje.

Z navedenim pa smo tudi pri prehodu slovenskih vojaških enot v JA in njihovem ugašanju po koncu vojne, ki se dotika 14. divizije³⁶ pa tudi prekmurske brigade. Žnidarič navaja (2005, str. 333) da je 14. divizija od 19. 5. 1945 spadala v sestav 3. JA in so se divizijske brigade od 23.–24. 5. iz dotedanjih položajev na Koroškem premaknile čez Radlje na avstrijsko Štajersko v sovjetsko zasedbeno cono. Temu je sledila reorganizacija, ker je bilo treba demobilizirati rudarje, železničarje, prosvetne delavce in nekatere druge poklice. Tako so v 14. diviziji JA ukini 11. (Zidanškovo) brigado in 13. (Bračičevo) brigado in borce vključili v 2. (Šercerjevo) in 6. (Šlandrovo) brigado ter 1. (Tomšičevo) brigado. Te brigade so izgubile nazive Slovenska narodno osvobodilna brigada (SNOUB). Zanimivo, da v dokumentih pri tem razformiranju 1. slovenska prekmurska brigada JA, v omenjenem viru ni omenjena. Dejstvo pa je, da je šele 1. 6. prišla v divizijsko cono.

12. Koliko je bil general Ambrožič, ki je usmerjal oblikovanje Prekmurske brigade in njeno delovanje na Štajerskem, vpet tudi v njeno razformiranje, ne vemo natančno. To področje je takrat že pokrivala 3. JA in njej so bile podrejene vse operativne in prostorske vojaške strukture oziroma komande. Vemo, pa da je nekaj podobnega, kot je umik jugoslovanskih sil iz Koroške, Ambrožič doživel v Porabju, ko je 17. 4. 1945 šel predstavnikom Rdeče armade v Porabje predlagat, da bi prekmurski oblastni organi sodelovali tudi

36 14. divizija je spomladi 1945 imela Tomšičevo, Bračičevo, Šercerjevo, Šlandrovo in Zidanškovo brigado. Te brigade so z ukazom GŠ JA že 6. 4. 1945 preimenovali tako, da pred dotedanja slovenska poimenovanja dobijo številčne oznake in tako formalno zabišejo ta del identitete.

v Porabju. Tam so ga hladno odslovili, češ da bodo vprašanje porabskih Slovencev reševali po vojni le politiki (Hribovšek, 1975, str. 81). Očitno so se držali dogovora iz Jalte tudi glede spoštovanja madžarskih meja iz leta 1937.

13. Precej neraziskano vprašanje je, koliko in kako je bila Prekmurska brigada prisotna v takratnih medijih. V osvobojenem Prekmurju je 16. 4. 1945 začel izhajati dnevni časopis »Novi čas«, ki ga je urejal Ferdo Godina. Ta je in v Murski Soboti izhajal do 12. 5. nakar so ga preselili v Maribor, kjer je izhajal nekaj časa pod istim imenom, nato pa so ga preimenovali v »Večer« (Godina, 1980, str. 216)³⁷.

14. V primerjavi s 43. brigado Teritorialne obrambe Slovenije, ki so jo v Pomurju oblikovali, opremljali in usposabljali ter pripravljali za obrambo domovine od leta 1975 do 1986 je treba navesti, da je bila 1. prekmurska brigada številčnejša, v kvaliteti oborožitve pa primerjalo gledano slabše oborožena, čeprav so tudi brigado TO v začetku opremljali s t. i. trofejnimi orožjem. Je pa brigada TO, ki je od leta 1978 nosila ime po narodnem heroju Štefanu Kovaču-Marku, imela do njenega razformiranja leta 1986 za sabo 12 letno vojaško pot. Ko so v pokrajini ob Muri po letu 1968 začeli oblikovati strukture teritorialne obrambe, so v poveljstvu Prekmurskega partizanskega odreda bili vključeni tudi trije partizani in sicer Rudi Maglica Danilo, kot komandant, Jože Varga-Jurček in Ljubomir Deškovič.

5 Sklep

1. slovenska prekmurska brigada je bila najmlajša slovenska brigada v 2. svetovni vojni. Obenem pa je bila največja med vsemi slovenskimi brigadami tistega časa. Njena vojna pot je praktično trajala en teden, vojaška pot pa od 7. 5. do 10. 6. 1945. Tisto kar ob 80- obletnici ustanovitve in delovanja Prekmurske brigade daje misliti je, da nekateri uradni ali poluradni pregledi slovenskih brigad v 2. svetovni vojni 1. slovensko prekmursko brigado JA izpuščajo ali pozabljajo. Dodajam še, da je v osrednji monografiji Prekmurje 1941–1945 na 292 straneh Prekmurski brigadi namenjena ena stran, štiri strani pa v monografiji o Prekmurski četi na 205 straneh³⁸.

Skozi poskuse vzpostavljanja vojaških enot v Prekmurju, oblikovanje in vojno ter vojaško pot Prekmurske brigade se kaže posebnost NOB v tej slovenski krajini, pa tudi izginjanje in ugašanje slovenskih partizanskih enot maja leta 1945.

Literatura:

- Červič, Stane-Bojan, 2009. Spomini na partizanska leta 1944 v Prekmurju. Lendava: ZZB NOV Lendava.
- Dornik-Šubelj, Ljuba. 1995. Ustanovitev oddelka za zaščito naroda za Slovenijo. V: Prispevki za novejšo zgodovino XXXV-1995, str. 103–115.

³⁷ Majcen (1994, str. 195) piše, da je prva številka izšla v Murski Soboti 17. 4, z datumom 15. 4. Dodaja, da je Novi čas v Mariboru nekaj časa izhajal pod istim imenom, nato se je preimenoval v Vestnik in potem v Večer.

³⁸ Glej: Godina (1980, str. 214) in Majcen (1994, str. 200–203).

- Dubaja, Dunja, 2024, Prekmurje v viharju druge svetovne vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino LXIV-1/2024, str. 489–505. Dostopno (20.10. 2024) na: <https://ojs.inz.si/pnz/article/download/4310/4887/11735?inline=1>.
- Emri, Evgen, 1968. Prekmurska četa, Prva prekmurska brigada. Obč. odbor Zveze združenj borcev NOV, Murska Sobota: ZGP Pomurski tisk.
- Eöry, Silva, 2021. Franc Gomboc: »Gasilci smo neutrudna vrsta samarijanov« Dostopno (20. 10. 2024) na: <https://vestnik.svet24.si/clanek/aktualno/gasilci-so-neutrudna-vrsta-samarijanov-870635>.
- Fujs, Metka 1991. Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. V: Kronika, letnik 39, številka 1/2. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 63–69.
- Fujs, Metka, 2023. Seznam leta 1945 padlih vojakov Rdeče armade na območju Pomurja, pokopanih na soboškem pokopališču. Zbornik soboškega muzeja, str. 247–296.
- Gašpar, Adriana, 2020. Tudi Prekmurci sodelovali pri vstaji. Dostopno (20. 10. 2024) na: <https://vestnik.svet24.si/clanek/aktualno/tudi-prekmurci-sodelovali-pri-vstaji-773705>.
- Godina, Ferdo, 1967. Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Godina, Ferdo, 1980. Prekmurje 1941–1945. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Hribovšek, Mitja. 1975. Prekmurska brigada, Ljubljana: Tiskarna Tone Tomšič.
- Izveštaj Štaba 1. slovenačke Prekomurske brigade od 27. maja 1945 štabu 14. udarne divizije JA o formiranju brigade i aktivnosti njenih jedinica do kraja rata. V: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19, Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dokument št. 153, str. 792–797.
- Lorenčič, Darjan, 2022. Rdeča armada in osvoboditev Prekmurja leta 1945: kolektivna memorija lokalnega prebivalstva : magistrsko delo Maribor: Filozofska fakulteta.
- Majcen, Franček, 1994. Prekmurska četa med Muro in Rabo - prispevek k zgodovini NOB v Prekmurju. Murska Sobota: Solidarnost.
- Naređenje štaba 4. Operativne zone Slovenije od 10. aprila 1945 potčinjenim jedinicama za prelaz u ofanzivu radi pružanja direktne pomoči Crvenoj armiji. V: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19, Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, dokument št. 52, str. 330–334.
- Novak, Drago, Ivan Orešnik in Herman Šticl. Pomniki NOB v Slovenskih gorica in Prekmurju. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.
- Popović, Jovo, 1967, Rat poslije Pobjede, Kazivanje Koste Nada. Zagreb: Alfa
- VIZ, 1969 (Vojnoistorijski institut Beograd). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 16 - Borbe u Sloveniji 1944 godine.
- VIZ, 1975 (Vojnoistorijski institut Beograd in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. VI, knjiga 19 - Borbe u Sloveniji 1945 god.
- VIZ, 1982 (Vojnoistorijski institut Beograd). Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, vol. II knjiga 15 - Dokumenta Centralnog komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije i Generalštaba JA 1. januar — 15. maj 1945.
- Vodovnik, Albert, 2019. Dopis in fotografije o očeti – borcu kozjanskega odreda. Hrani avtor.
- Žnidarič, Marjan, 2005. Partizanske enote in zavezniki v severovzhodni Sloveniji v zadnjih mesecih vojne. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, let. 76, 3-4 zvez., str. 331–346.